# kazâlar

## Kalkandelen Kazâsı (1455-1569)

Mehmet İnbaşı*

### A. Kalkandelen'in Tarihçesi

#### *1. Osmanlı Fethine Kadar Kalkandelen*

Osmanlılar döneminde Kalkandelen adı ile bilinen şehir, bugün Makedonya'nın kuzeybatısında Polog Vadisi'nin kenarında ve Şar Dağları'nın eteklerinde yer almakta olup Tetovo ismini taşımaktadır[1]. Makedonya'nın tekstil endüstrisi merkezi olan Tetovo, Polog Vadisi dolayısıyla da önemli bir ziraat merkezidir[2].

Osmanlı fethine kadar önemsiz bir yerleşim birimi olan Tetovo'nun tarihi, Makedonya'nın en büyük şehri ve başkenti olan Üsküp'ün tarihi ile yakından alakalıdır. Üsküp ise yaklaşık 2000 yıllık zengin bir tarihe sahip olup, ilk defa Batlamyus'un eserinde zikredilmiştir[3]. Bölgede ilk olarak Dardanların hâkimiyeti varken, sonra sırasıyla Romalılar, Güney Slavlar, Doğu Roma İmparatorluğu, Sırplar ve Türkler hâkim olmuşlardır.

Bölgedeki ilk Türk hâkimiyeti ise, 1050'den itibaren Tuna'yı geçerek Bizans'ın müttefiki olarak Balkanlara yayılan Peçeneklerle, 1065'te bölgeye gelen Uzlar'ın yerleşmesiyle gerçekleşmiştir. Sırp Devleti'nin kurucusu Stephan Nemanja (1167-1196) ve onun halefleri zamanında Üsküp ve buraya tabi küçük bir yerleşim birimi olan Tetovo, Sırp hâkimiyetinde kalmıştır. Makedonya

(*) *Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri.*

(**) *M İnbaşı, "The Kaza of Kalkandelen (1455-1569)", Turkish Review of Balkan Studies, vol: 6, İstanbul 2001, pp. 17-36 adlı makalenin Türkçesidir.*

(1) Mecedonia FAQ Development Team, "Tetovo", *Macedonian Culturel and Historical Resource Center*, August 1998.

(2) Igor Petrovski, Tanja Mitrevska, Toni Petrovski, Stevce Sekulovski, *Cyber Macedonia*, Tetovo 1997, s. 1

(3) Nazif Hoca, "Üsküp", İ.A. XIII, s.122; Fehim Bayraktarevic, "Üsküp", *EI²*, IV., s. 1110.

bölgesindeki Sırp hâkimiyeti Osmanlıların bölgeye gelmesine kadar devam etmiştir[4].

## 2. Bölgedeki Osmanlı Hâkimiyeti

Orhan Bey zamanında Bizans tahtının yegâne hâkimi olmak isteyen Kantakuzen ile yapılan anlaşma neticesinde, 1352'de Rumeli'de Çimpe kalesine yerleşen Osmanlılar[5], 1354'de Gelibolu ve havalisini, 1355'te de Tekirdağ'a kadar bütün Marmara sahillerini ele geçirmişlerdi[6]. 1357'de Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra Şehzade Murad tarafından Rumeli harekâtı devam ettirilmiştir. I. Murad'ın tahta geçip Edirne'yi fethetmesinden sonra, Balkanlar'daki Türk fütuhatı ve iskânı hızlanmıştır. I. ve II. Meriç, Çirmen zaferleri Balkanlar'daki Türk hâkimiyetini kuvvetlendirmiştir. 1372'de Köstendil, 1380'de İştip, 1382'de Manastır ve Pirlepe, 1385'te Ohri ve Sofya, 1386'da Niş gibi önemli merkezler fethedilmiştir[7]. Türk fütuhatını durdurmaya gayret eden müttefik Haçlı kuvvetleri, 1388'de Ploşnik'te Osmanlı kuvvetlerini mağlup etmişlerdir[8]. Bunun üzerine 1389'da Sultan Murad idaresindeki Osmanlı ordusu, Kosova'da Haçlı kuvvetlerini mağlup etmiştir. Sultan Murad, savaş sonunda muharebe alanını gezerken, padişahın yanına bir elçi gibi yaklaşan Miloş Obiliç adlı bir Sırplı tarafından şehid edilmiştir[9].

Sultan Murad'ın şehadetinden sonra, Osmanlı tahtına oğlu I. Bayezid geçti. Kazanılan bu zaferden sonra başlayan ve güney Balkanlar'da genişleyen Türk fetihleri Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır[10]. Yıldırım Bayezid, 1390 ilkbaharında Evrenos ve Paşa Yiğit Bey'i Rumeli'de fetih yapmakla görevlendirdi. 6 Ocak 1392'de Üsküp ve civarı Paşa Yiğit ile Evrenos Bey tarafından fethedildi[11]. Fetihten sonra Üsküp ve civarına uç beyi olarak tayin edilen Paşa Yiğit Bey'in, aynı zamanda akıncı kuvvetlerinin komutanı olarak faaliyette bulunması, Rumeli'ye sürgün edilmiş olan Saruhanlı yörüklerinin fütuhat hareketine geniş olarak katıldığını göstermektedir. Bununla ilgili olarak İbn Kemal'de, "*Paşa Yiğit Bey mezbûr diyarda karar ihtiyar eyleyüb ol mahiyetde* dâr-ı *ikâmetin bünyadını urdu. Kafirin hâli kalan hazır evlerine nögeri ve kulu dolub ikdâm-ı tâmla ol mekan edindiği yerin ta'mir ve tedmirine meşgul olub seylâb-ı garet ve hasaratla harab olan havaliyi abâd etti durdu.*" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır[12]. Buradan da fetihten sonra Paşa Yiğit Bey'in Üsküp ve civarındaki faaliyetini ve aşiretini bölgeye nasıl iskân ettiğini öğrenmekteyiz[13].

1395 yılından itibaren Makedonya topraklarının tamamı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir[14]. Üsküp başta olmak üzere Kosova bölgesinin Osmanlı kontrolüne geçmesinden sonra, bütün Rumeli'de olduğu gibi bu bölgede de sistemli bir iskân politikası takip edilmiştir. Uygulanan iskân politikası neticesinde, Üsküp ve Priştine bölgesinde Sırpça konuşan Katoliklerin çoğu, İslam dinine girerek Müslüman olmuşlardır. Aynı durum Kırçova, Gostivar ve Kalkandelen civarında da gerçekleşmiş ve gayr-i Müslim halkın büyük bir bölümü Müslüman olmuştur[15]. Bu durum 1455 tarihli Tahrir Defterlerinde açıkça görülmektedir[16].

(4) Işın Demirkent "14.Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti" *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s. 4-5.
(5) M.M. Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *T.D.* 1, (İstanbul 1949-50), s. 283-285.
(6) Yaşar Yücel, "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1985, s. 69.
(7) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1983, s. 171-176.
(8) M.M. Aktepe, "Kosova", *İA. VI*, s. 870.
(9) Bu konuda Kâtib Çelebi; "*Sultan Murad harpten sonra kâfirleri seyrederken bir kâfir kıtal arasından kalkıp padişaha teveccüh eyledi. Çavuşlar men etmek istedi ki Sultan müsaade etmedi. Kâfir yeni altında sakladığı hançerle sultanı şehid etti*" demektedir. Kâtib Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 684.
(10) F.M. Emecen, "I. Kosova Savaşının Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Savaşının 600. Yıldönümü Sempozyumu, (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s. 37.
(11) A. Stojanovski, I. Kurtarciev, D. Zografski, M. Apostolski, *Istoriya Na Makedonskiot Narod*, Skopje 1988, s. 77.
(12) Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *IFM. XIII/1-4*, (1951-1952), s. 76.
(13) Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica II*, Paris 1954, s.125-127.
(14) *Macedonia From the Settlement f the Slavs to the Ottoman Empire*, Macedonia FAQ, Skopje 1993, s. 4.
(15) Hasan Kaleshi, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma " *TED.* Sayı 10-11 (1981), s.190-192.
(16) *BA. MAD. 12 vr.* 58b-70a.

## B. Osmanlı İdarî Teşkilâtında Kalkandelen

Üsküp, 1392'de fethedildikten sonra Paşa Yiğit Bey'in idaresine verilmiştir.[17] Dolayısıyla bu dönemde Üsküp'e bağlı küçük bir yerleşim birimi olan Kalkandelen, Paşa Yiğit'in idaresi altında bulunuyordu. Üsküp, uç merkezi haline getirildikten sonra Paşa Yiğit Bey'in düşman topraklarına yaptığı akınlarda önemli bir üs olmuştur. Bu dönemde sancak ve kaza teşkilatı tam olarak uygulanmadığından Üsküp için sancak veya kazâ tabiri kullanılmamıştır. Üsküp'ün bu istisnaî durumu, 1463'e kadar devam etmiştir. Nitekim Üsküp merkez olmak üzere Sırbistan taraflarına akınlarda bulunan ve pek çok başarılar elde eden Paşa Yiğit Bey, Üsküp'ün bizzat idarecisi olmaktan ziyade, Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan taraflarındaki uclara tayin edilen bir uç beyi ve bir ordu komutanıdır.

Paşa Yiğit'in uç beyliği 1392'den 1414'e kadar devam etmiş, ölümünden sonra onun himayesinde yetişmiş olan İshak Bey (1414-1438) Üsküp ve civarının uç beyliğine getirilmiştir. İshak Bey'in Paşa Yiğit Bey'in oğlu olduğu hakkında 1444 tarihli Üsküp'teki İshak Bey Camii kitabesinde, "İshak b. Paşa Yiğit Bey" şeklinde bir ibarenin kullanıldığı gibi[18], 1481 tarihli Tahrir Defterinde de yine aynı kayıt yer almaktadır.[19] Bununla beraber, İshak Bey'in Paşa Yiğit Bey'in himayesinde yetiştiği, onun babası gibi olduğu Âşıkpaşazâde'nin "...Üsküb'e Paşa Yiğit Beyi gönderdiler kim ol İshak Beyin efendisidir ve hem atası gibidir..." şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır[20]. İshak Bey'in Üsküp'teki uç beyliği 1439'a kadar sürmüş onun, ölümünden sonra yerine oğlu İsa Bey (1439-1463) getirilmiştir[21]. Bir uç beyi olarak faaliyetlerine devam eden İsa Bey'in, daha ziyade Fatih devrinde Sırbistan üzerine yapılan akınlarda önemli rol oynadığı görülmektedir[22]. İsa Bey'in 1463'te ölümünden sonra Üsküp'ün idarî yapısında önemli bir değişiklik meydana getirilerek, kazâ statüsüne dâhil edilip Paşa Sancağı'na bağlanmıştır[23].

Osmanlı idâri teşkilatına göre yeniden yapılandırılan Üsküp, kazâ statüsüne dâhil edilmeden kısa bir süre önce tahrir edilmiştir. 1455 tarihini taşıyan bölge ile ilgili ilk defterde Kalkandelen adına rastlanmaktadır. Bu defterde Üsküp gibi Kalkandelen de "Vilâyet" adı altında kaydedilmiştir[24].

1468 tarihli defterde[25] "Nahiye-i Kalkandelen", 1481'de yine "Nahiye" adı altında belirtilen Kalkandelen[26], 1544 tarihine kadar Paşa Sancağı'na bağlı olarak gösterilmiştir[27].

Bununla birlikte vilayet ve nahiye adı altında kaydedilen Kalkandelen'in esasında 1455'ten itibaren kazâ statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kuruluş aşamasında olan Osmanlı taşra teşkilatında eyâlet, vilâyet, livâ ve nahiye tabirlerinin genel olarak bölge anlamında olmak üzere, birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir[28]. Nitekim Rumeli Eyâleti'nde XV. yüzyılın sonuna kadar "kazâ" tabirine rastlanmamaktadır. Bu durum, burada bir kadı bulunmamasından değil kullanılan vilâyet ve nâhiye tabirlerinin bir bölgeyi ifade etmesinden ileri gelmektedir.

1551'de Üsküp'e sancak statüsü verilmesinden[29] sonra 1569'da yapılan tahrirde Kalkandelen, yine "Nahiye" olarak kaydedilmiştir[30]. Bununla beraber Kalkandelen'in Pirlepe ve Kırçova ile birlikte Üsküp Sanca-

(17) Hazım Şabanovic, *O Organizaciyi Turske Uprave U Sirbiyi U XV i XVI Viyeku*, Beograd 1955, s. 60.
(18) Hasan Kaleshi, "The Oldest Vakuf Charter In Yugoslovia", *Prilozi 36* (1986), Sarayevo 1987, s. 233.
(19) *BA.TD. 16 M.* s. 175.
(20) Âşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Atsız, İstanbul 1949, s. 134.
(21) Aleksander Stojanovski, "La Division Administrative Territoriale de la Macédoine Sous L'Empire Ottoman Jasqua La Fin Du XVII Siécle", *Macédoine*, Skopje 1989, s. 89-90.
(22) Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (yay. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 97.
(23) Stojanovski - Zagrafski - Kutarciev - Apostolski, *İstoriya Na Makedonskiot*, s.77; Nikolai Todorov, *The Balkan City (1400-1900)*, London 1983, s. 24.
(24) *BA. MAD. 12*, vr. 57-131, Ayrıca bkz. Metodija Sokoloski, *Turski Dokumenti Za Istoriyata Na Makedonskiot Narod, Opsiren Popisni Defteri Od XV vek*,. Tom III, Skopje 1976.
(25) *BA. TD 4*, s. 421-629.
(26) *BA. TD. 16 M*, s.270.
(27) *BA. TD. 232*, s.1-2.
(28) M.T. Gökbilgin, "Nahiye", *İA.* IX, s.37-39.
(29) *TSMA. Koğuşlar MD. 888*, s. 87. Ayrıca bkz. Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kâzası (1455-1569)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 1995, s. 29-30.
(30) *TK. KKA. TD. 190*, vr, 90b-153b.

ğı'na bağlı bir kazâ oldukları anlaşılmaktadır. Kalkandelen'in bu statüsü 1908 yılına kadar devam etmiştir.

## C. Kalkandelen Şehri

### *1. Yerleşme ve Nüfus*

1455 yılına kadar Kalkandelen ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. İlk defa 1455 tarihli defterde "Vilâyet-i Kalkandelen" başlığı altında küçük de olsa bir nefs / şehir merkezi ve 138 köy ile 1 mezraadan oluşan bir idarî birim kaydedilmiştir. Bununla beraber kazâ statüsüne dâhil edildiği andan itibaren adlî-beledî işlerden sorumlu bir kadı ile asayişten sorumlu bir subaşının bulunduğu muhakkaktır.

1455'te şehirdeki nüfus, bulundukları mahalle adlarına göre değil de "Cemaat-i Müsülmanan" ve "Cemaat-i Gebran" adı altında kaydedilmiştir[31]. Nefer sayısı olarak 248 kişidir. Dolayısıyla da Kalkandelen, bu tarihte büyük bir köy görünümündedir.

1468'de ise fazla bir değişiklik olmayıp nefer sayısı 280'e çıkmıştır[32].

1481 tarihli defterde Üsküp, Köprülü, Kırçova ve Pirlepe gibi Kalkandelen'in de merkez nüfusu kaydedilmemiştir.

1529'da ilk defa Kalkandelen'de 6 adet Müslüman, 5 adet de gayr-i Müslim mahallesi kaydedilmiş[33], aynı sayı 1544 tarihli defterde de belirtilmiştir[34]. 1569 tarihli defterde ise, 6 Müslim 6 da gayr-i Müslim mahallenin kaydedildiği görülmektedir[35].

Buna göre 1455-1569 tarihleri arasında Kalkandelen şehir merkezindeki mahallelerde bulunan Müslim ve gayr-i Müslim nüfus durumları şu şekildedir.



| | *MÜSLÜMAN* | | | | *GAYRİ MÜSLİM* | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Tarihler | Hane | Mücerred | Muaf | Toplam Nefer | Hane | Mücerred | Bive | Toplam Nefer |
| 1455 | 60 | - | - | 60 | 146 | 36 | 6 | 188 |
| 1468 | 41 | - | - | - | 180 | 16 | 43 | 239 |
| 1481 | - | - | - | - | - | - | - | - |
| 1529 | 71 | 27 | 14 | 109 | 81 | 7 | 11 | 99 |
| 1544 | 78 | 26 | 23 | 127 | 93 | 13 | 5 | 111 |
| 1569 | 339 | 75 | 25 | 439 | 97 | 34 | 29 | 160 |

Tabloda da görüldüğü gibi şehirdeki Müslüman nüfus 1455'te 60 nefer iken, 1569'da 114 yıl sonra %800 artarak 392'ye çıkmıştır. Gayri Müslim nüfus ise 1455'te 188 nefer iken, 1569'da %15 azalarak 160 nefere gerilemiştir. Buradan da Kalkandelen'de sistemli bir iskân politikasının halen uygulanmaya devam edildiği anlaşılmaktadır.

Kalkandelen'deki Müslüman ve gayr-i Müslim mahallelerin isimleri ile hane, mücerred ve bive sayıları şu şekildedir.

*Şehirdeki Müslüman Nüfus*

| | 1529 | | | 1544 | | | 1569 | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mahalle Adı | Hane | Müc. | Muaf | Hane | Müc. | Muaf | Hane | Müc. | Muaf |
| Cami-i Merhum İsa Bey | 12 | 7 | 2 | 11 | 5 | 7 | 59 | 24 | 9 |

(31) *BA. MAD. 12*, vr, 101a-103a.
(32) *BA. TD. 4*, s. 421-426.
(33) *BA. TD. 149*, s. 147-148.
(34) *BA. TD. 232*, s. 162-164.
(35) *TK. KKA. TD. 190*, vr. 93-98.

| | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Şeyh Ahmed | 9 | 4 | 2 | 5 | 2 | - | 76 | 13 | 2 |
| Pirî | 10 | 5 | 2 | - | - | - | - | - | - |
| Selçuk Bey | 10 | 3 | 3 | 14 | 5 | 3 | 37 | 10 | 2 |
| Hoca Musliheddin | 22 | 5 | 2 | 22 | 5 | 5 | 89 | 10 | 5 |
| Ahmed Bey | 8 | 3 | 3 | 18 | 5 | 3 | 29 | 13 | 3 |
| Zaviye-i Mehmed Bey | - | - | - | 8 | 4 | 5 | 49 | 5 | 4 |
| Toplam | 71 | 27 | 14 | 78 | 26 | 23 | 339 | 75 | 25 |

Görüldüğü gibi en büyük mahalleler, 1529 ve 1544'te Hoca Musliheddin, 1569'da Hoca Musliheddin ve Şeyh Ahmed Mahalleleridir.

Gayr-i Müslüm Mahallelerinin isimleri ve hane, mücerred ve bive bakımından durumları şu şekildedir.

*Şehirdeki Gayri Müslim Nüfus*

| | 1529 | | | 1544 | | | 1569 | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Mahalle Adı | Hane | Müc. | Bive | Hane | Müc. | Bive | Hane | Müc. | Bive |
| İstoban Sade / Nikola | 19 | 1 | 4 | 17 | 3 | - | 18 | - | 2 |
| Yıvan Lazar / Petko Nikola | 13 | 2 | 2 | 26 | 7 | 2 | 26 | - | 5 |
| Raleçin / Dimitri Petko | 24 | 2 | 3 | 28 | 2 | - | 2 | - | 7 |
| Loban İvan / Çayırboğan | 18 | 2 | - | - | - | - | - | - | - |
| Rale Piçonet | 7 | 2 | - | 18 | 1 | 2 | 11 | - | 10 |
| Bevvab İstayko | - | - | - | 17 | - | 1 | 10 | - | 5 |
| Dane | - | - | - | - | - | - | 30 | 34 | - |
| Toplam Nefer | 81 | 9 | 9 | 106 | 13 | 5 | 97 | 34 | 29 |

Tabloda da görüldüğü gibi gayr-i Müslim nüfusun en yoğun olduğu dönem 1544 ve 1569 tarihleridir.

## 2. *Kale*

Kalkandelen'de bir kalenin bulunduğu Tahrir Defterleri'ndeki mustahfız kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1455 tarihli defterde kale görevlileri "Müstahfızân-ı Kal'a-i Debri" adı altında 3 müstahfız ile 1 kale imamının ismi zikredilmiş ve bunlara 14.183 akçelik gelir tahsis edilmiştir[36]. Aynı zamanda bu defterde kalede bulunan silahlar da kaydedilmiştir.

Buna göre 1455 tarihinde Debri Kalesi'nde bulunan silah ve mühimmat şunlardır:

| | |
|---|---|
| Aba (kalın palto) | 30 adet |
| Keman (yay) | 30 adet |
| Ok | 9.000 |
| Peykan (okun ucundaki sivri demir) | 2.000 |
| Kiriş | 100 |
| Zırh | 4 |
| Kolluk | 2 |
| Dizlik | 4 |
| Top | 2 |
| Top mermisi | 500 |
| Güherçile has | 2 kantar |
| Külüng (sivri ve uzun demirli kazma) | 3 |
| Kurşun | 22 kantar |
| Zenberek (demir yay) | 8 |
| Darı | 120 kile |
| Tuz | 30 |

(36) *BA. MAD 12*, vr 121-125.

1468 tarihli defterde ise yine "Mustahfızân-ı Kal'a-i Debrî" adlı altında ismi belirtilmeyen bir dizdar, 7 müstahfız, 1 kale imamı 3 tüfenkçi kaydedilmiştir. Bunlara tahsis edilen gelir miktarı ise 19.088 akçedir.[37]

1481, 1529, 1544 ve 1569 tarihli defterlerde kale hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

## 3. Vakıf Eserleri

Avrupa'daki Osmanlı mimarî eserleriyle ilgili bir çalışma yapan merhum Ekrem Hakkı Ayverdi, 1971 yılında Kalkandelen'e yaptığı bir gezi sırasında, çoğu yıkılmış olan 25 adet cami tespit ettiğini belirtmektedir[38].

Kalkandelen'deki vakıf eserleri ile ilgili olarak en sağlıklı bilgi, 1529 tarihli icmal defterinde yer almaktadır. Buna göre; 1529'da Kalkandelen'de 1 cami, 5 mescid, 1 hamam ve 1 imaret bulunmaktaydı. Buralarda 1 hatip, 5 imam ve 4 müezzinin görev aldığı kaydedilmişti[39]. Fakat yine 1529 tarihini taşıyan mufassal defter üzerinde yaptığımız incelemede Kalkandelen'de 4 imam 1 de müezzin tespit edilmiştir.

Kalkandelen'de bulunan vakıfların isimleri şunlardır:

### *Selçuk Bey Vakfı;*

Vâkıfın kimliği hakkında ilk defterlerde bilgi yoktur. Zaten 1455'te 865, 1468'de ise 1.010 akçelik bir tahsisatı olduğundan, küçük bir vakıf durumundadır. Fakat 1529 tarihli defterde oldukça ilginç bir kayıt vardır[40]. Defterde; "Vakf-ı Mustafa Paşa, sâbıkâ *Süleyman Çelebi b. Mahmud Çelebi b. Mehmed Paşa'nın imiş.* Bundan akdem merhum ve ma'furun leh Sultan Murad Han nevverallhu kabrehû Oracişte nam köyü Kamuri nam mahallesiyle Lomaçevişte nam karye cem'i mahsûlâtıyla Mehmed Paşa hatunu Selçuk Hatuna hediye ve temlik edib mülkiyetlerinde mutasarrıf iken sonra mezbûre hatun müteveffiye olıcak şer' ile mezkûr Süleyman Çelebiye nakl olub tasarruf ederken alınıb timara verilmiş ba'dehû merhûm ve ma'fûr Sultan Bayezid Han tâbe serâhu geri mülkiyeti mukarrer dutub hükm-i *şerîf* erzânî *kılmış* ba'dehû mezkûr Mustafa Paşa Süleyman Çelebi'den satın alıb *Üsküb'de* camii ve imâretine vakf eylemiş deyu defter-i 'atikde mukayyed bulundu." şeklinde kaydedilmiştir.

Bu kayıttan, Selçuk Bey Vakfı ve Selçuk Bey Mahallesi'ne adını veren şahsın esasında bir hanım olduğu ve Sultan II. Murad zamanında Mehmed Paşa'nın hanımı olan Selçuk Hatun'a mülk olarak iki köyün verildiği anlaşılmaktadır. Selçuk Hatun, esasında Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olup, Sultan II. Murad zamanında İsfendiyar-oğlu İbrahim Bey ile evlendirilmişti. İbrahim Bey'in 1443'te vefat etmesinden[41] sonra, Selçuk Hatun Mehmed Paşa ile evlenmişti[42]. Selçuk Hatun'un Bayezid-Cem mücadelesi sırasında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Cem, 28 Mayıs 1481'de Bursa'yı ele geçirdiği zaman büyük halası Selçuk Sultan Hatun başta olmak üzere Bayezid'e bir heyet göndermiş ve Osmanlı ülkesinin taksimini teklif etmişti[43]. Selçuk Hatun vefat ettikten sonra ona mülk olarak verilen yerler, torunu Süleyman Çelebi'ye intikal etmişti. Bosna Sancakbeyi Mustafa Paşa, bu iki köyü Süleyman Çelebi'den satın alarak Üsküp'te inşa ettirdiği cami ve imaretine vakfetmişti[44].

Buna rağmen, 1455 ve 1468 tarihli defterlerde "Vakf-ı Selçuk Bey" şeklinde vakıflar arasında, "Mahalle-i Selçuk Bey" adı altında da, mahalleler arasında kaydedilmiştir. Muhtemelen bu durum, 1455 ve 1468 tahrirlerini yapan muharrirlerin dikkatsizliği neticesinde Selçuk Hatunu, Selçuk Bey diye kaydetmelerinden ileri gelmektedir. Nitekim 1529, 1544

(37) *BA. TD. 4*, s. 607-616.
(38) Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri III*, İstanbul 1981, s. 78.
(39) *BA. TD. 370*, s. 137.
(40) *Aynı defter*, s. 143.
(41) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1982, s. 86.
(42) *BA. TD. 370*, s. 143.
(43) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1983, s. 163-164 not. 1.
(44) *BA. TD. 73*, s. 199.

ve 1569 tarihli defterlerde de yine Selçuk Bey Mahallesi şeklinde kaydedilmiştir. Ayverdi de, Kalkandelen'de XVII. yüzyıla ait bir Selçuk Bey Camii olduğundan ve sonra bunun yıkıldığından bahsetmektedir[45].

*Mehmed Bey Camii ve İmâreti;*

Mehmed Bey, Üsküp uç beyi İsa Bey'in oğludur. Fakat vakfiyede "*Mehmed Bey b. İshak Bey*" şeklinde İshak Bey'in oğlu olarak kaydedilmiştir. Mehmed Bey, daha ziyade Kebirî Mehmed Bey diye anılmakta olup Üsküp'te aynı adı taşıyan bir camii bulunmaktadır[46]. 1529 tarihli defterde, "Vakf-ı *İmâret* va camii Mehmed Çelebi b. İshak Bey, işbu Galata ve Berşoviçe ve Pojaran nam üç pare karye mezbûr Mehmed Çelebi'nin mülkü imiş, vakf etmiş vakfiyeti üzere tasarruf olunurken alınıb timara verilmiş, ba'dehû geri vakfiyeti mukarrer dutup el'an vakfiyet üzere tasarruf olunur" şeklinde bir kayıt vardır[47]. Bahsedilen bu üç köyün toplam geliri 24.790 akçedir.

Ayrıca Mehmed Bey'in bir de zâviyesi bulunmaktadır. Bu zâviyenin bulunduğu mahalle de, Zâviye-i Mehmed Bey Mahallesi olarak isimlendirilmektedir[48]. Mehmed Bey'e ait cami, imâret ve zâviye *günümüzde mevcut değildir.*

*İsa Bey Camii;*

*Üsküp uç beyi İsa Bey'in Kalkandelen'de yaptırmış olduğu camidir. Defterlerde "Mahalle-i Cami'" ya da "Mahalle-i Cami'i Merhum İsa Bey" kaydından burada İsa Bey'in yaptırdığı bir camiin olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat bu camiin vakıfları hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Ayverdi, Kalkandelen'de Atik Camii isimli bir camiin olduğunu, fakat İshak Bey'e mi yoksa İsa Bey'e mi ait olduğunu tespit edemediğini belirtmektedir*[49]. Kayıtlardan bu camiin İsa Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kalkandelen'de bunlardan başka özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda inşa edildiği tahmin edilen birçok cami ve mescid de bulunmaktadır. Bu camilerden en meşhuru olan, ancak tarihi ve bânisi kesin olarak bilinmeyen Alaca Camii, günümüzde Kalkandelen'in simgesi durumundadır.

## *4. Şehrin İdarecileri*

Osmanlı idâri teşkilatına göre kazâ statüsü verilen Kalkandelen'de bir kadının bulunduğu muhakkaktır. Fakat hangi tarihte kazâ statüsünü kazandığı kaynaklarda belirtilmemiştir.

1455 tarihli defterde isim belirtilmeden timar tasarruf edenler arasında Kalkandelen kadısı da zikredilmiş ve 2 köyden 6.071 akçelik geliri olduğu kaydedilmiştir[50].

Kadının 1468'de 2 köyden 10.240 akçe[51], 1529'da 3.976[52] ve 1544'te 4.492[53] akçelik timar tasarruf ettiği belirtilmektedir.

Kadının tasarrufunda olan köyler ve gelir miktarı;

| | 1455 | | | | 1468 | | | | 1529 | | | | 1544 | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Köy Adı | H | M. | B. | H. | H | M. | B. | H. | H | M. | B. | H. | H | M. | B. | H. |
| Mil | 30 | 10 | 1 | 4.158 | 50 | 2 | - | 5.940 | - | - | - | - | - | - | - | - |
| Sedlarca | 17 | - | - | 1.913 | 26 | 2 | - | 4.300 | 12 | 2 | - | 1.500 | - | - | - | - |
| Çapla/Neveçani | - | - | - | - | - | - | - | - | 9 | 4 | - | 2.476 | 20 | 2 | - | 4.492 |
| Toplam | 47 | 10 | 1 | 6.071 | 76 | 4 | - | 10.240 | 21 | 6 | - | 3.996 | 20 | 2 | - | 4.492 |

(45) Ayverdi, a.g.e., s. 78.
(46) M. İnbaşı, Üsküp Kazâsı, s. 97.
(47) *BA. TD. 370*, s. 143.
(48) *BA. TD. 232*, s. 167; *TK. KKA. TD. 190*, vr. 96.
(49) Ayverdi, *a.g.e.*, s. 77.
(50) *BA. MAD. 12*, s. 108.
(51) *BA. TD. 4*, s. 492-493.
(52) *BA. TD. 149*, s.215-216.
(53) *BA.TD. 232*, s. 237.

Tabloda da görüldüğü gibi 1481 ve 1569 tarihli defterlerde kadının timar tasarrufu ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

1544 tarihli defterde, ilk olarak bir değirmenden bahsedilirken "Asiyâb-ı Hüseyin Şah Efendi el-kadı" ibaresi kullanılmıştır[54]. Dolayısıyla da 1544'te Hüseyin Şah Efendi adlı birisinin Kalkandelen kadısı olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere kadının maaşına cihet veya vazife deniyordu. Günlük hesabı 150-400 hatta 500 akçe arasında değişmekteydi[55]. Bu şekilde belirlenen kadılık hâsılları, tahrir defterlerinde her bir kazaya başlandığında "cihet-i kaza fî yevm" başlığı altında verilmekteydi. Bu rakamlar bir nevi kadıların rütbelerini gösterdiği gibi, kazaların önem ve derecelerine de ışık tutmaktadır. 1529 tarihli defterde Kalkandelen Kazâsı kadısı için "cihet-i kazâ fî yevm 40" ibaresi kullanılmıştır[56].

Kadıların aldıkları çeşitli ücretlere rağmen bazılarının timar tasarruf ettikleri de görülmektedir[57]. Nitekim Kalkandelen kadısı da bunlardan olup, tasarruf ettiği timar karşılığında herhangi bir askeri bir yükümlülüğü yoktu.

Benzer bir şekilde, Rumeli'de Üsküp[58], Arvanid, Yenicekale[59], Anadolu'da ise Tokat[60] ve Mardin[61] Kadısının timar tasarruf ettiği görülmektedir.

Kadıdan sonra önemli bir görevli de subaşı idi. Subaşı, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi görev bölgesinde asayişi sağlamakla görevlendirdiği kimsedir[62]. Kadının hükmünün uygulanmasını sağlayan subaşı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, merkezden tayin edilmekte iken daha sonra beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından tayin edilmeye başlanmıştır[63]. Zaim de denilen subaşılar emrindeki kuvvetlerle hem asayişi sağlarlar, hem de bâd-ı hevâ resimlerini ve şehir içi mukataa gelirlerini toplarlardı[64].

Kalkandelen'de görev yapan subaşılar ile bunların tasarruf ettikleri zeamet miktarları aşağıda gösterilmiştir.



| Yılı | Subaşının Adı | Gelir Nevi | Miktarı |
|---|---|---|---|
| 1455 | Hasan Bey[65] | Nefs-i Kalkandelen 7 adet köy | 79.753 |
| 1468 | Süleyman Bey[66] | Nefs-i Kalkandelen 7 adet köy | 95.477 |
| 1481 | Hacı Mustafa v. Mehmed Bey[67] | 39 adet köy 7 mezraa | 55.842 |
| 1526-27 | Kubad Bey[68] | - | 24.158 |
| 1529 | İbrahim b. Mustafa[69] | 5 adet köy | 16.250 |
| 1544 | Bayram Bey[70] | 4 adet köy | 33.004 |
| 1569 | Nasuh Bey[71] | 3 adet köy | 31.716 |

(54) *BA. TD. 232*, s. 165.
(55) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 91-96.
(56) *BA. TD. 370*, s. 137.
(57) Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XV. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, çev. M. A. Kılıçbay, Ankara 1985, s. 37.
(58) M. İnbaşı, *Üsküp Kazâsı*, s. 70, 244.
(59) Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1988, s. 89.
(60) Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 1990, s. 364.
(61) Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 48.
(62) Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerin Göre Subaşılık Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, Ankara 1981, c.II, s. 1275-1282.
(63) R.C. Jennings, "Kadı, Court and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri", *Studia Islamica*, XLVIII, s. 165.
(64) Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, II*, Ankara 1979, s. 70.
(65) BA. MAD. 12 vr. 101-108.
(66) Bu defterde "Hasha-i Süleyman Bey v. Yahşi Bey" başlığı altında subaşının gelirleri has başlığı altında verilmiştir. BA. TD. 4, s. 421-440.
(67) BA. TD. 16 M, s. 286-305.
(68) M.T. Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", Belleten XX (1956), s. 253.
(69) BA. TD. 149, s. 188-190.
(70) BA. TD. 232, s.182-185.
(71) TK. KKA. TD. *190*, s.106-108.

Tabloda da görüldüğü gibi Kalkandelen'de görev yapan subaşılar içinde en yüksek zeameti tasarruf eden 1468'de Süleyman Bey'dir. 1529'da İbrahim Bey'in zeameti düşük olarak kaydedilmiş ise de başka bir gelirle 20.000 akçenin üzerine çıkarılmış olmalıdır.

## *5. Şehrin İktisadi Yapısı*

Üsküp'e göre küçük bir şehir konumunda bulunan Kalkandelen'de iktisâdî ve ticarî hayat, yine de gelişmiş durumdaydı. Şehirde tespit edilen önemli meslekler ile bunların tahrirlere göre durumları şu şekildedir.

| Meslek Adı | 1455 | 1468 | 1529 | 1544 | 1569 |
|---|---|---|---|---|---|
| Ahenger/Haddâd | - | - | - | 1 | 4 |
| Attar | 1 | - | - | - | 1 |
| Başmakçı | - | - | - | 1 | - |
| Bazarcı | 1 | - | - | 1 | - |
| Berber | - | - | - | - | 2 |
| Boyacı | - | - | - | 1 | - |
| Buzcu | - | 1 | - | - | - |
| Cerrah | - | - | - | 1 | - |
| Çerçi | 3 | - | - | - | - |
| Çullah | 2 | 1 | 1 | 1 | - |
| Debbağ | - | - | - | 3 | 37 |
| Değirmenci | - | - | - | 1 | - |
| Dellak | - | - | - | - | 3 |
| Der-kira | - | - | - | 2 | - |
| Deveci | - | - | - | 1 | - |
| Divane | - | - | 3 | - | - |
| Dülger | - | 1 | - | - | - |
| Ehl-i berat | - | - | - | 1 | 4 |
| Emin | - | - | - | 1 | - |
| Eşici | - | - | - | 1 | - |
| Fakirü'l-hâl | - | - | - | 2 | - |
| Hamamcı | - | 1 | - | - | - |
| Harmancı | - | - | 1 | - | - |
| Kassab | 3 | 2 | 1 | 4 | 4 |
| Kâtip | - | - | - | - | 2 |
| Kayyum | - | - | - | 1 | - |
| Kazzaz | - | - | - | - | 1 |
| Keçeci | - | - | - | 1 | - |
| Kılınçcı | - | - | - | 1 | - |
| Köşker | - | 1 | - | 2 | - |
| Muallim | - | - | 1 | 1 | 1 |
| Muhassıl | - | - | 1 | 1 | 2 |
| Mutaf | - | - | - | 1 | 2 |
| Mütevelli | - | - | 1 | - | 3 |
| Na'lici | - | - | - | 1 | - |
| Nalband | - | 1 | - | 3 | 7 |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| Neccar | - | - | - | - | 5 |
| Papuccu | 2 | - | - | 1 | 5 |
| Sabuncu | - | - | - | 1 | - |
| Taşçı | - | - | - | 1 | - |
| Terzi / Hayyat | 3 | 2 | 3 | 4 | - |
| Yapucu | - | 1 | - | 7 | - |
| Toplam | 15 | 11 | 12 | 48 | 83 |

Tabloda da görüldüğü gibi Kalkandelen'de ticarî ve iktisadî hayat XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştır. Meslekler içerisinde dericilik, nalbantlık, ayakkabıcılık ve neccarlık (ağaç işçiliği) ve ahenger/ haddad yani demircilik en yaygın olanlarıdır. Bugün de Kalkandelen'de tekstil ve giyim endüstrisi en önemli sanayi koludur.

### *6. Sosyal Yapı*

Kalkandelen şehrinde Müslim ve gayr-i Müslim nüfus diğer şehirlere nazaran azdı. Şehir ve kasabalarda mahalle adı verilen birimlerin temsilcisi genellikle o mahallenin çekirdeğini oluşturan cami veya mescidin imamı idi. İmamdan başka, hatip, müezzin, şeyh, derviş gibi dinî zümre mensupları, bir bakıma bulundukları yerin idarecileri idiler[72]. Kalkandelen'de, Müslim nüfusun içerisinde bunlar gibi dini görevlilere rastlanmıştır. Bunların tahrirlere göre sayıları aşağıda gösterilmiştir.

| Dinî Görevliler | 1455 | 1468 | 1481 | 1529 | 1544 | 1569 |
|---|---|---|---|---|---|---|
| İmam | - | - | - | 4 | 7 | 10 |
| Müezzin | - | - | - | 1 | 4 | 6 |
| Şeyh | - | - | - | - | 1 | - |
| Hatib | - | - | - | - | 1 | 2 |
| Toplam | - | - | - | 5 | 12 | 18 |

En fazla dinî görevli 1569 tarihli defterde kaydedilmiştir.

## D. Kalkandelen'e Bağlı Köyler

### *1. Yerleşme ve Nüfus*

Kalkandelen'de incelediğimiz dönem içerisinde bulunan köy ve mezraa sayıları;

| Tarihi | Köy Sayısı | Mezraa Sayısı |
|---|---|---|
| 1455 | 138 | 1 |
| 1468 | 140 | 4 |
| 1481 | 149 | 8 |
| 1529 | 154 | 3 |
| 1544 | 156 | 1 |
| 1569 | 156 | - |

Tabloda görüldüğü gibi köy sayısında 114 yıllık süre içerisinde önemli bir artış olmamıştır. Bu köylerdeki Müslüman ve gayr-i Müslim nüfus, aşağıda gösterilmiştir

| Kır İskân Birimlerindeki Müslüman Nüfus | | | |
|---|---|---|---|
| Tarihi | Hane | Mücerred | Toplam Nefer |
| 1455 | - | - | - |
| 1468 | 11 | - | 11 |
| 1481 | 24 | - | 24 |
| 1529 | 69 | - | 69 |
| 1544 | 101 | 3 | 104 |
| 1569 | 224 | 17 | 241 |

Burada da görüldüğü üzere 1455'te kır iskân birimlerinde Müslüman nüfus kaydedilmemişken 1468'de 11 hane olan Müslüman nüfus sayısı, 100 yıl sonra büyük bir artış göstererek nefer sayısı bakımından 241'e yükselmiştir.

Gayri Müslim nüfusun tahrirlere göre durumu da şu şekildedir.

| Gayr-i Müslim Nüfus | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Tarihi | Hane | Mücerred | Bive | Toplam |
| 1455 | 4.010 | 636 | 155 | 4.801 |
| 1468 | 5.727 | 310 | 347 | 6.384 |
| 1481 | 5.762 | - | 150 | 5.912 |
| 1529 | 4.813 | 418 | 260 | 5.491 |

(72) Feridun M. Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", Osmanlı, c. IV, Ankara 1999, s. 93.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 1544 | 3.955 | 407 | 135 | 4.497 |
| 1569 | 3.011 | 1.166 | 352 | 4.529 |

Tabloda da görüldüğü gibi, 1455'te 4.801 olan gayr-i Müslim nefer sayısı 1468'de büyük bir artış göstererek 6.384'e yükselmiştir. Ancak daha sonra azalmaya başlamış ve 1569'da 4.529'a kadar düşmüştür. Dolayısıyla da 1455-1569 tarihleri arasında gayr-i Müslim nüfus içerisinde büyük bir hareketlenme olduğu anlaşılmaktadır.

## *2. Kazânın Nüfus Durumu ve Tahminî Nüfusu*

Kalkandelen Kazâsı'nda bulunan Müslim ve gayr-i Müslim nüfusun tahrirlere göre değerlendirilmesi aşağıda gösterilmiştir.

| Kazâdaki Müslüman Nüfus | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1455 | | | 1468 | | | 1481 | | | 1529 | | | 1544 | | | 1569 | | |
| Birimler | H. | Mü | M | H. | Mü | M | H. | Mü | M. | H. | Mü | M | H. | Mü | M. | H. | Mü | |
| Şehir | 60 | - | - | 41 | - | - | - | - | - | 71 | 27 | 14 | 78 | 26 | 23 | 339 | 27 | 25 |
| Kır-iskân | - | - | - | 11 | - | - | 24 | - | - | 69 | - | - | 101 | 3 | - | 224 | 17 | - |
| Toplam | 60 | - | - | 52 | - | - | 24 | - | - | 140 | 27 | 14 | 179 | 29 | 23 | 563 | 92 | 25 |

H. Hane, Mü. Mücerred, M. Muaf.

Görüldüğü gibi Kalkandelen Kazâsı'ndaki Müslüman nüfus XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir artış göstermiştir.

Kalkandelen Kazâsı'nda bulunan gayr-i Müslim nüfusun durumu ise de şu şekildedir.

| Kazâdaki Gayri Müslim Nüfus | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1455 | | | 1468 | | | 1481 | | | 1529 | | | 1544 | | | 1569 | | |
| Birimler | H. | M. | B. | H. | M. | B. | H. | M | B. | H. | M. | B. | H. | M. | B. | H. | M. | B. |
| Şehir | 146 | 36 | 6 | 180 | 16 | 43 | - | - | - | 81 | 7 | 11 | 93 | 13 | 5 | 94 | 34 | 29 |
| Kır-iskân | 4.010 | 636 | 155 | 5.727 | 310 | 347 | 5.762 | - | 150 | 4.813 | 418 | 260 | 3.955 | 407 | 135 | 3.011 | 1.166 | 352 |
| Toplam | 4.156 | 672 | 161 | 5.907 | 326 | 390 | 5.762 | - | 150 | 4.894 | 425 | 271 | 4.048 | 420 | 140 | 3.105 | 1.200 | 381 |

H. Hane, M. Mücerred, B. Bive.

Tabloda da görüldüğü gibi Kalkandelen Kazâsı'nda gayr-i Müslim nüfusun en yoğun olduğu dönem XV. yüzyılın ikinci yarısıdır. XVI. yüzyılda ise önemli azalmalar meydana gelmiştir.

Bu verilere göre kazâdaki müslüman ve gayr-i Müslimin tahmini nüfusu ve tahrirlere göre oranlanması ise şu şekildedir:

Kalkandelen'in Tahminî Nüfusu

| Birimler | 1455 | % | 1468 | % | 1481 | % | 1529 | % | 1544 | % | 1569 | % |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Müslüman | 300 | 2 | 260 | 1 | 120 | 1 | 741 | 3 | 947 | 5 | 2.932 | 15 |
| Gayr-i Müslim | 21.613 | 98 | 30.251 | 99 | 28.960 | 99 | 25.166 | 97 | 20.800 | 95 | 17.106 | 85 |
| Toplam | 21.913 | - | 30.511 | - | 29.080 | - | 25.907 | - | 21.747 | - | 20.038 | - |

Burada da görüldüğü gibi Kalkandelen Kazâsı'nda gayr-i Müslim nüfus ilk tahrirde %98 oranında iken bundan 114 yıl sonra 1569'da %85'e düşmüştür. Bunun sebebi XVI. yüzyıl başlarından itibaren Kalkandelen'den başka kazalara önemli miktarda göç olması ile izah edilebilir.

Kalkandelen, tabi olduğu Üsküp şehri ile karşılaştırılacak olursa, 1455'te şehirdeki nüfusun %63'ü, 1569'da ise %76'sı Müslümandır. Genel olarak Üsküp Kazâsı'nda ise 1455'te nüfusun %15'i, 1569'da ise %27'si yine Müslümandır. Kalkandelen'deki Müslüman nüfus oranı Üsküp'tekine göre oldukça düşüktür.

## E. Toprağın Tasarruf Şekilleri

Osmanlı Devleti'nde arazi mirî, vakıf ve mülk olarak üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan mirî arazinin mülkiyeti devlete, tasarrufu ise devlet adına şahıslara ait olabilirdi. Vakıf ve mülk arazinin tasarruf hakkı ise, tamamen şahısların elindeydi. Devlet miri araziyi askerî mükellefiyetler ve bazı hizmetler karşılığında gelirinin büyüklüğüne göre has, zeamet ve timar olarak vermekteydi[73].

İncelediğimiz dönem içerisinde Kalkandelen Kazâsı'nın gelirleri büyük ölçüde timar sistemine dahil edilmiş olup, vakıf ve mülk araziye tahsis edilen gelir ise düşüktür.

Kalkandelen'de vakıflara tahsis edilen yerleşim birimleri ile bunların hasılları şu şekildedir.

| Vakfın Adı | Gelir Türü | Gelir Miktarı | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1455 | 1468 | 1481 | 1529 | 1544 | 1569 |
| Selçuk Bey | 1 Köy | 865 | 1.010 | - | - | - | - |
| Mustafa Paşa | 2 Köy | - | - | - | 52.720 | - | - |
| Mehmed Çelebi b. İshak Bey | 3 Köy | - | - | - | 24.790 | - | - |
| Toplam | - | 865 | 1.010 | - | 77.510 | - | - |

Tabloda da görüldüğü gibi Kalkandelen'de bulunan vakıflara tahsis edilen en fazla gelir, 1529'da gerçekleşmiştir. 1544 ve 1569 tarihli defterlerde vakıflara ait bir kayıt yoktur. Bununla beraber bu müesseselerin hizmetlerine devam ettiği ve vakıflar tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Kalkandelen'deki mülk arazi ise;

| Mülk Sahibinin Adı | Gelir Türü | Gelir Miktarı | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1455 | 1468 | 1481 | 1529 | 1544 | 1569 |
| Mahmud Bey v. Mehmed Paşa | 2 köy | 24.125 | 30.930 | - | - | - | - |
| Mehmed Çelebi | 3 köy 1 mez. | 11.425 | 12.066 | 15.412 | - | - | - |
| Süleyman Çelebi | 2 köy | - | - | 17.356 | - | - | - |
| Toplam | - | 35.550 | 42.996 | 32.768 | - | - | - |

Tabloda da görüldüğü gibi XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde mülk kaydına rastlanılmamıştır. Burada geçen şahsiyetlerin kimliği hakkında da bir kayıt yoktur.

## Has, Zeamet ve Timarlar

Kalkandelen Kazâsı'ndaki gelirlerin önemli bir kısmının has olarak tahsis edildiği görülmektedir. Tespit edilen has sahipleri ve tasarruf ettikleri miktarlar şu şekildedir:

(73) Ö.L. Barkan, "Timar", *İA. XII/1*, s.314.

## Haslar

| Tarihi | Has Sahibinin Adı | Görevi | Gelir Türü | Miktarı | Toplam |
|---|---|---|---|---|---|
| 1455 | İsa Bey b. İshak Bey | Üsküp uç beyi | 17 adet köy | 125.817 | 125.817 |
| 1468 | - | - | - | - | - |
| 1481 | - | Rumeli b. beyi | - | 2.400 | 2.400 |
| 1529 | - | - | - | - | - |
| 1544 | Kanunî Sultan Süleyman | Padişah | 7 köy | 39.232 | 132.036 |
| | Hüsrev Paşa | Vezir-i azam | 7 köy şehir merkezi | 49.376 | |
| | Ahmed Paşa | - | 6 köy | 43.428 | |
| 1569 | Mehmed Paşa | Vezir-i azam | 7 köy şehir merkezi | 35.500 | 116.654 |
| | Pertev Paşa | - | 5 köy | 41.000 | |
| | II. Selim | Padişah | 7 köy | 40.064 | |

## Zeametler

Kalkandelen Kazâsı'nda zeamet tasarruf edenler, bunların görevleri ve tahrirlere göre miktarı aşağıda gösterilmiştir.

| Tarihi | Zeamet Sahibinin Adı | Görevi | Gelir Türü | Miktarı | Toplam |
|---|---|---|---|---|---|
| 1455 | Hasan Bey | Subaşı | 7 köy, şehir | 79.753 | 79.753 |
| 1468 | Süleyman Bey v. Yahya Bey | Subaşı | 7 köy, şehir | 95.477 | 230.616 |
| | Mehmed Bey v. Koçi Bey | - | 26 köy 1 mez | 84.293 | |
| | Mehmed Bey v. İsa Bey v. Evrenos Bey | - | 25 köy | 50.846 | |
| 1481 | Mehmed Bey v. İsa Bey | Subaşı | 39 köy, şehir | 55.842 | 112.835 |
| | Ali Bey b. Yakub Bey | - | 7 köy | 26.460 | |
| | Mahmud Bey | Çaşnigir[74] | 7 köy | 30.533 | |
| 1519 | Abdülkerim Bey | Nişancı-ı dergâh-ı âlî | 11 köy şehir | 100.407 | 234.810 |
| | Abdürrezzak Bey | Alaüddevle Bey'in kardeşi | 16 köy | 80.114 | |
| | Mahmud | Şarabdar | 3 köy | 18.089 | |
| | Karagöz | Silahdar | 2 köy | 21.200 | |
| | Hasan | Kapudan | 3 köy | 15.000 | |
| 1529 | İbrahim b. Mustafa | Subaşı | 17 köy | 92.809 | 238.694 |
| | Ferhad | Çaşnigir | 11 köy | 52.150 | |
| | - | - | 6 köy | 23.982 | |
| | İbrahim | Kethüda-i Mehmed Paşa-i Diyarbekir | 2 köy | 6.325 | |
| | Hasan | - | 1 köy | 6.555 | |
| | Ra'd b. Mehmed Bey | - | 2 köy | 9.964 | |
| | Mehmed Bey | - | 7 köy | 46.909 | |
| 1544 | Bayram Bey | Subaşı | 3 köy | 33.004 | 141.862 |
| | Mehmed Voyvoda / Kaptan Mehmed Bey | - | 7 köy | 20.312 | |
| | Haydar Rummal | - | 7 köy | 43.853 | |
| | Ferhad | Subaşı | 1 köy | 2.381 | |
| | Hacı Bey | Çavuşan-ı dergah-ı âli | 2 köy | 11.329 | |
| | İsa Çavuş | Çavuşan-ı dergah-ı âli | 1 köy | 3.998 | |
| | Mustafa Bey | - | 10 köy | 26.985 | |
| 1569 | Nasuh Bey | Subaşı | 3 köy | 31.716 | 93.657 |
| | Mehmed Bey | - | 7 köy | 24.587 | |
| | Hasan Ali v. Vlaca Bey | - | 2 köy | 22.500 | |
| | Ahmed Ağa | - | 2 köy | 12.854 | |
| | Mehmed Ağa | - | 1 köy | 2.000 | |

(74) Mahmud Bey'in İstanbul subaşısı Süleyman Bey'in hizmetinde olup çaşnigirlik yaptığı belirtilmiştir. BA. TD. 16 M., s. 372-379.

## Timarlar

Kalkandelen Kazâsı'nda bulunan köylerin büyük bir kısmının geliri, timara tahsis edilmiştir. 1455 tarihli defterde, timar kayıtları ile ilgili olarak bazı açıklamalar yapılmıştır. Bu tarihte 57 kişinin timar tasarruf ettiği tespit edilmiş olup, bunlar 25 tanesi İsa Bey'in gulâmı, 26 tanesi İsa Bey'in hizmetkârı, biri Tatar beyinin, biri de kadının timarı idi. Ayrıca 4 tane de kale görevlilerine ait timar kaydı bulunmaktadır. Timar sahipleri içerisinde Nikola, Pavlo, Muladun, Vlayçe, Raban gibi gayr-i Müslim isimleri taşıyan kimseler de vardı. Bu şekilde timar tasarruf eden bir çok Hıristiyan sipahinin özellikle Makedonya bölgesinde çok olduğu bilinmektedir[75]. Kalkandelen'in hemen yanında bulunan Üsküp'te ise 189 timar sahibinden 160 tanesi Üsküp uç beyi İshak Bey ile onun ölümünden sonra uç beyi olan oğlu İsa Bey'in hizmetçisi ya da adamı durumundaydı[76]. Bu tür timar tasarruf eden Hıristiyan sipahilere yalnızca Rumeli'de değil, Anadolu'da Bayburd ve Erzincan ile Kemah Sancaklarında da rastlanmaktadır[77].



1468 tarihli deftere göre, Kalkandelen'de timar tasarruf edenlerin sayısı 48'dir. Bunlardan 10 tanesi kale muhafızlarına ait olup 38'i muhtelif timarlardır. Bunlardan iki tanesi Hıristiyan sipahilere aittir. Bunlardan Zübrit oğlu Mehmed Bey'in isminin yanında "müslüman olduğu cihetden verilmiş elinde paşa beratı vardır. Her yıl eşer" kaydı bulunmaktadır[78]. Bu tarihte timar tasarruf edenlerin isimlerinin yanına, "elinde paşa beratı vardır her yıl eşer", eğer müşterek timar ise "her yıl ikisi bile eşer" şeklinde açıklama yapılmıştır. Timar tasarruf edenlerin tasarruf ettikleri miktarlara göre askerî yükümlülükleri de belirtilmiştir. Buna göre isimlerinin üzerinde "kendü bürüme[79], cebelü; çadır, geçim[80], tenktür[81]" gibi ifadeler yer almaktadır.

1481 tarihli defterde ise timar tasarruf edenlerin sayısı 56 idi. Bunlar içerisinde timarlı sipahiler yanında, solaklara ve kale görevlilerine de rastlanmaktadır.

1529 tarihli defterde, 80 adet timar tasarruf eden kimsenin ismi kayıtlıdır. Bunlar içerisinde sipahi, çavuş, solak gibi görevlilerin yanında yeniçerilerden bazılarına timar tahsis edildiği görülmektedir. Bilindiği gibi yeniçeriler kapıkulu askeri olup mevâcib almaktaydılar. Genelde yeniçeri neferleri, bazı durumlarda ulûfelerini hazineye devredip timara geçtikleri zaman, 9.000 akçelik timar verilmekteydi[82]. Yeniçeriler gibi kâtip, solak, çavuş, sekban gibi ulûfeye mutasarrıf iken, bilahare sancağa çıkmış olan kapıkullarının, yüksek timar gelirine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Manisa Kazâsı'nda da timar tasarruf eden yeniçerilere rastlanmaktadır[83].

1544 tarihli defterde 55 adet timar sahibi kaydedilmiştir. Bunlar içerisinde sipahilerin yanında, yeniçeriler ve muhtelif idarecilerin hizmetinde bulunan görevliler de vardı.

1569'da ise, timar sahibi olarak 63 kişinin adı kaydedilmiş olup, bunların çoğunluğu sipahiler oluşturmaktaydı.

Buna göre 1455-1569 tarihleri arasında timar tasarruf edenlerin sayıları ve tasarruf ettikleri miktarlar aşağıda gösterilmiştir.

| Tarihler | Timar Sahibinin Adedi | Tasarruf Ettikleri Miktar |
|---|---|---|
| 1455 | 57 | 257.788 |
| 1568 | 48 | 383.443 |
| 1481 | 56 | 295.974 |
| 1529 | 80 | 292.000 |
| 1544 | 55 | 292.358 |
| 1569 | 63 | 380.362 |

Görüldüğü gibi en yüksek timar geliri 1529'da gerçekleşmiştir.

(75) Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1987, s. 149-150. Aynı müelf. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna; XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 78-79; Aynı müel., "Ottoman Methods of Conquest", s. 103-129.
(76) M. İnbaşı, *Üsküp Kazâsı*, s. 242, n.195.
(77) İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburd Sancağı*, İstanbul 1975, s. 142-143; Aynı müelf: *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 168-169.
(78) *BA. TD. 4*, s. 500.
(79) Bürüme: 3.000 akçeden yukarı timar tasarruf edenler için kullanılan bir tabirdir. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 250.
(80) Geçim: Harplerde kılıç darbesinden korunmak için atlara giydirilen çuval şeklindeki zırh. Pakalın,*a.g.e. I*, s. 655.
(81) Tenktür : Küçük çadır manasınadır. Pakalın, *a.g. e. III*, s. 456.
(82) Ö. Lütfi Barkan, "Timar", İA, XII/1, s. 315.
(83) Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 288, 330.

1455-1569 tarihleri arasında Kalkandelen Kazâsı'nda has, zeamet ve timarlara tahsis edilen miktarlar şu şekildedir.

| Tarihler | Has | % | Zeamet | % | Timar | % | Vakıf | % | Mülk | % | Toplam |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1455 | 125.817 | 25 | 79.753 | 16 | 257.788 | 51.99 | 865 | 0.01 | 35.550 | 7 | 499.773 |
| 1468 | - | - | 230.616 | 35 | 383.443 | 58.49 | 1.010 | 0.01 | 42.996 | 6.5 | 658.065 |
| 1481 | 2.400 | 0.05 | 112.835 | 25.45 | 295.974 | 66.6 | - | - | 32.768 | 7.9 | 443.977 |
| 1529 | - | - | 238.694 | 39.25 | 292.000 | 48 | 77.510 | 12.75 | - | - | 608.204 |
| 1544 | 132.036 | 23.3 | 141.862 | 25 | 292.358 | 51.7 | - | - | - | - | 566.256 |
| 1569 | 116.654 | 19.7 | 93.657 | 15.8 | 381.432 | 64.5 | - | - | - | - | 591.743 |

Tabloda da görüldüğü gibi Kalkandelen Kazası'ndaki gelirlerin yarısı timara tahsis edilmiş olup bunu zeamet, has, mülk ve vakıf gelirleri takip etmektedir.

Kalkandelen Kazâsı'nın toplam gelirleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Kalkandelen Kazâsı'nda derbend köylerine de rastlanmıştır. 1455'te Veşlovik ve Mavriyani adlı iki köy derbend olarak kaydedilmiştir. Veşlovik köyü ile ilgili olarak "..derbend köyüdür. Yirmi beş nefer kafir derbend bekler bakisi subaşıya rüsum ve hidmet vere, mezbûr subaşı dahi üç bin beş yüz akçe mesalih kesmiş" şeklinde, Mavriyani köyü ile ilgili olarak da "... derbend köyüdür. Yirmi nefer kafir Tırnova Hisarına gider yolu bekleyib cem'i 'avârız-ı divâniyeden muaf ve müsellem olalar deyu ellerinde sultanımızın hükm-i hümâyunu vardır" şeklinde bir kayıt yer almaktadır[84].

1481 tarihli defterde sadece Veşlovik köyü derbend olarak kaydedilmiş ve "Karye-i Veşlovik ki paşa hassına aşar yolda derbend beklerler, mezkûrinin yirmi beş hanesi 'avârızdan muaf ve müsellem olagelmiş, bakisi rüsûmların ve haraçların virürler" şeklinde belirtilmiştir[85].

1529 tarihli defterde ise, Pavrova isimli bir köy derbend olarak belirtilmiş ve deftere "Karye-i Pavrova derbend köyüdür, derbend âdetin verirler her müzevveç evden onar akçe ispençe ve biner çinik buğday verib cümle 'avârızâtdan emin olmağla hükm-i şerifleri vardır" şeklinde kaydedilmiştir[86].

1544'te yeniden Veşlovik ve Mavriyani / Mavreva köylerinin derbend kaydedildiği görülmektedir. Veşlovik köyü ile ilgili olarak, "Karye-i Veşlovik derbend, otuz nefer derbendci ta'yin olunub her derbenci onar akçe ispençe ve birer çinik buğday ve birer çinik arpa verirler. Cem'i 'avârız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdir. Otuz neferden maadası derbendcilikten ref olunub raiyyet kayd olundu, temam ispençelerin ve öşürlerin ve 'avârızların verirler" şeklinde bir kayıt vardır[87]. Mavreva köyü ile ilgili kayıtta bazı farklılıklar vardır. Buna göre; "Karye-i Mavreva derbend , emr-i padişâh-ı âlempenâh ile otuz nefer kefere muafiyetle derbenci ta'yin olunub derbend muhafazasın edip yirmi beşer akçe ispençe ve temam öşür ve rüsûmların verirler, azabdan ve kürekciden ve salgundan ve yeniçeri oğlanı alınmadan ve bi'l-cümle 'avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaflardır. Otuz nefer derbendciden ma'adası derbendcilikten mensuh olup sayir karyeler reayası gibi raiyyet kayd olunub temam ispençe ve rüsûmların ve 'avârızların verirler" şeklinde kaydedilmiştir[88].

Bu kayıtlardan da anlaşıldığı gibi, derbend hizmetini yapan kimseler 'avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuş, ancak bazı durumlarda onar akçe ispençe ya da yirmi beşer akçe ispençe ile birer çinik buğday ve arpa vermekle sorumlu tutulmuşlardır.

Yine 1544 tarihli defterde Doğancı olarak dört neferin kaydedildiği görülmüş-

(84) *BA. TD. 4*, s. 435, 550.
(85) *BA. TD. 16 M*, s. 271.
(86) *BA. TD. 149*, s. 198.
(87) *BA. TD. 232*, s. 180.
(88) *Aynı defter*, s. 241.

tür. Bunlardan Modriç ve Torvi köylerinde bulunan iki kişi için "Mezkur şehirdağında Kalkandelen kurbinde vaki' olan şahin (diğerinde çakır) yuvasın muafiyetle gözetir" şeklinde açıklama vardır. Kalkandelen merkezinde bulunan iki kişinin ise çakır verdiği kaydedilmiştir[89].

Kalkandelen Kazâsı'nda 1529'dan itibaren "Cemaat-i Voynugân" adı altında Voynukların kaydedildikleri görülmektedir. 1529 tarihli defterde, 17 köyde 32 nefer voynuk kaydedilmiş olup, bunların hasılı 3.561 akçe idi[90]. 1544'te ise "Cemaat-i Voynugân-ı Vilâyet-i Kalkandelen der kurâ-i mezkûrin" başlığı altında 24 köyde 192 hane ve 16 mücerred nüfus kaydedilmiş olup bunların hasılları 19.116 akçeydi.[91]

İncelediğimiz dönem içerisinde, Kalkandelen Kazâsı'nın başlıca mahsulleri buğday, arpa, bağ, bostan, kestane ve ceviz gibi diğer meyvelerin yanında keten ve ipek idi. Arıcılık ve hayvancılık olarak da domuz yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktaydı. Ayrıca 1468 tarihli defterde Beseric ve Veridli derelerinde de dalyan / balıkçılık yapıldığı kaydedilmiştir[92].



## Sonuç

Kalkandelen ile ilgili ilk kayıtlara 1455 tarihli defterde rastlanmaktadır. 1569 tarihine kadar 114 yıllık süre içerisinde, Kalkandelen'in şehir merkezinin yavaş bir büyüme gösterdiği, ancak müslüman nüfusta önemli bir artış meydana geldiği görülmektedir. Şehirde inşa edilmiş cami ve mescidler bulunmakla beraber bugün pek azı ayakta kalabilmiştir. Üsküp gibi önemli bir merkeze çok yakın oluşu sebebiyle, idarî olarak hep Üsküp'e bağlı kalmıştır. Buna rağmen gelir bakımından önemli bir merkez olan Kalkandelen, 1908'e kadar Osmanlı toprağı olarak kalmıştır. Bugün de Evlâd-ı Fatihan'ın torunları Üsküp ve Kalkandelen'de yaşamlarını sürdürmektedirler.

## Kalkandelen ile İlgili Arşiv Kaynakları

*MAD. 12:* İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterleri arasında 12 numarada kayıtlı mufassal tahrir defteridir. Üsküp ve Kalkandelen vilâyetlerini ihtiva etmekte olan bu defter, 216 varaktır. Defterin tarihi yoktur. Fakat üzerinde yapılan tetkikler ile Sabanovic[93] ve Sokoloski'nin[94] kayıtlarından 1455 ya da birkaç yıl öncesine ait olduğu tespit edilmiştir.

*TD. 4:* Başbakanlık Arşivi'nde Tapu-Tahrir Defterleri arasında 4 numarada kayıtlı mufassal defter olup 914 sayfadır. Defterin tarihi yoktur. Sokoloski ve Stojanovski bu defterin 1468 tarihini taşıdığını belirtmektedirler[95]. Bu defterde Üsküp ve Kalkandelen'den başka Pirlepe, Köprülü, Kırçova da bulunmaktadır.

*TD. 16 M:* Mufassal olan bu tahrir defterinde, nefs yani merkez birimler kayıtlı değildir. Kenar kayıtlarından 886/1481 tarihini taşıdığı anlaşılmaktadır. Barkan da bu defterin 1481 tarihli olduğunu belirtmektedir[96].

*TD. 149:* Başbakanlık Arşivi'nde 149 numarada kayıtlı mufassal tahrir defteri. Defterin tarihi 935/1529'dur. Tamamı 759 sayfa olan defterde, Kalkandelen'den başka Üsküp, Kırçova, Manastır, Pirlepe ve Köprülü de kayıtlıdır.

*TD. 232:* Mufassal tahrir defteri olup Receb 951 / Eylül 1544 tarihini taşımaktadır. Kalkandelen ile birlikte Kosova bölgesindeki diğer kazalar kaydedilmiştir.

*TD. 190:* Ankara'da Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûdı Kadîme Arşivi'nde bulunan bu defter mufassaldır. Safer 977 / Ağustos 1569 tarihini taşımaktadır. Kalkandelen ile birlikte Üsküp de kaydedilmiştir.

(89) *BA. TD.232*, s. 281.
(90) *BA. TD. 149*, s. 250.
(91) *BA. TD. 232*, s.271-279.
(92) *BA. TD. 4*, s. 628.
(93) Hazım Sabanovic, *Krajiste İsa Bega Ishakovica Zbirni Katastarski Popis Iz 1455 Godine*, Sarajevo 1964, s. 7.
(94) Metodia Sokoloski, *Turski Dokumenti Za Istoriyata Na Makedonskiot Narod: Opsiren Popisen Defteri Od XV vek. Tom III*, Skopje 1976, s. 23-24; İnalcık da bu defteri 1456 tarihli olarak göstermektedir. Halil İnalcık, "Rice Cultivition and Celtükci-Reaya System in the Ottoman Empire", *Turcica XIV*, (1982) p. 74.
(95) Metodia Sokoloski, - Aleksander Stojanovski, *Turski Dokumenti Za Istoriyata Na Makedonskiot Narod: Opsiren Popisen Defter No: 4 (1467-1468) Godine*, Skopje 1971, p. 25-28.
(96) Ö. Lütfi Barkan, " Quelques Remarques Sur la Constitution Sociale Et Demographique Des Villes Balkaniques Au Cours XV[e] Et XVI[e] Siécles", *İstanbul A La Jonction Des Cultures Balkaniques, Mediterranéennes, Slaves Et Orientales Au XV[e]-XIX[e] Siécles, (İstanbul 10-20 Octobre 1973)*, Bucares 1977, p. 291; Kalesi bu defteri 2 Mart 1481 tarihli olarak göstermektedir. Hasan Kalesi, "The Oldest Vakuf Charter in Yugoslavia", *Prilozi 36* (1986), Sarajevo 1987, p. 233.